

## **ЛЕКЦІЇ 5-6**

### **ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТОК НАВЧАЛЬНО-ПІЗНАВАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ СТУДЕНТІВ**

#### **План**

- 1. Актуальність проблеми активізації пізнавальної діяльності студентів**
- 2. Особливості навчання у закладах вищої освіти.**
- 3. Ставлення до пізнання як основа формування активності студента**
- 4. Суб'єктивний та об'єктивний шляхи організації навчальної діяльності.**
- 5. Ознаки і рівні сформованості пізнавальної активності студентів.**

- 1. Актуальність проблеми активізації пізнавальної діяльності студентів**

Питання активізації навчання належать до найбільш актуальних проблем сучасної педагогічної науки і практики. Реалізація принципу активності в навчанні має велике значення, оскільки навчання і розвиток носять діяльний характер, і від якості навчання залежить результат навчання, розвиток і виховання студентів. Ключовою проблемою у вирішенні задачі підвищення ефективності і якості навчального процесу є активізація навчання студентів. Її особлива значущість полягає в тому, що навчання спрямоване не тільки на сприйняття навчального матеріалу, але й на формування позитивного ставлення студентів до самої пізнавальної діяльності. Перетворюючий характер діяльності завжди пов'язаний з активністю суб'єкта. Знання, отримані в готовому вигляді, як правило, викликають у студентів певні труднощі під час їх застосування або при вирішенні конкретних завдань, що зумовлено формальним вивченням теоретичних положень і невмінням їх застосовувати на практиці. Інтерес до

навчання, ініціативність у навчальній роботі, пізнавальна самостійність, напруження розумових сил при розв'язанні поставленої пізнавальної задачі позитивно впливають на активність студентів у навчанні, створюючи сприятливі умови для розвитку їх навчально-пізнавальної діяльності. Специфіка навчальної діяльності студента обумовлюється метою, відповідними умовами та позитивною мотивацією, які мають професійну спрямованість. Поняття мотивації містить сукупність факторів, механізмів, процесів, які спонукають до реальної або потенційної конкретно-спрямованої активності. Стійкий і сильний науково-пізнавальний мотив сприяє тому, що особистість не відчуває потреби в зовнішніх стимулах, рівень її самостійності досить високий. Загально-соціальні і професійні мотиви є значно важливими. Оптимальним варіантом розвитку мотивації особистості до неперервного одержання освіти є досягнення такої відповідності мотивів, яка сприяє зростанню ефективності пізнавальної діяльності. Вирішення проблеми підвищення ефективності навчального процесу вимагає наукового переосмислення перевірених практикою умов і засобів активізації навчально-пізнавальної діяльності студентів - вимога часу.

## **2. Особливості навчання у закладах вищої освіти.**

У сучасному динамічному і мобільному світі для реалізації себе як особистості важливим стає не стільки сума знань, скільки вміння їх здобути та осягнути, при цьому формуючи практичні вміння та навички. До цього повинна готувати студентів вища школа, формувати гармонійно всебічно розвинену особистість, виробляти в ній сучасний стиль мислення, щоб вона не розгубилась у нинішньому потоці інформації, а вміла застосовувати її для власних потреб. Інноваційні процеси, які мають місце сьогодні в системі педагогічної освіти, найгостріше ставлять питання про пошуки резервів удосконалення підготовки високоосвіченої, інтелектуально розвиненої особистості, активної в соціальному і пізнавальному плані. Слід зазначити,

що дослідження пізнавальних процесів сучасної людини вказують на те, що нинішнє суспільство не задовольняє гіпертрофія розуму в діяльності особистості, тому що, як доведено психологами, надмірний розвиток будь-якої однієї функції призводить до її виснаження і безвиході. Виходом з такої ситуації і напрямком подальшого вдосконалення пізнавального процесу вважається пошук шляхів універсального розвитку, рівноваги і гармонії між інтелектом і почуттям. Важливою якісною характеристикою пізнавальної активності є пізнавальна самостійність, що проявляється у здатності досягати цілей діяльності без сторонньої допомоги. Одним із завдань, яке сьогодні стоїть перед вищою педагогічною школою є формування високопрофесійного компетентного вчителя, який володіє міцними знаннями та вміннями і здатний до постійного професійного розвитку

У навчальному процесі вищого навчального закладу особливе місце займають такі організаційні форми, які забезпечують активність студентів на заняттях, підвищують знання і індивідуальну відповідальність за результати праці. Ці завдання можна успішно вирішувати через технологію застосування активних форм навчання. Навчання – найважливіший і надійніший спосіб отримання систематичної освіти. Відображаючи всі істотні властивості педагогічного процесу (його двосторонній характер, спрямованість на всебічний розвиток особистості, єдність змістовної і процесуальної сторін тощо), слід зазначити, що навчання має свої специфічні якісні відмінності. Навчання - складний і багатогранний, спеціально організований процес віддзеркалення в свідомості студентів реальної дійсності, керований викладачем. Саме спрямовуюча роль педагога забезпечує повноцінне засвоєння студентами знань, умінь і навичок, розвиток їх розумових сил і творчих здібностей. Навчання завжди відбувається в процесі спілкування й ґрунтується на вербально-діяльнісному підході. Слово водночас виступає засобом вираження та пізнання суті явища і знаряддям комунікації та способом організації практичної пізнавальної діяльності студентів. Навчання, як і будь-який інший процес, пов'язане з рухом уперед. Воно, як і цілісний

педагогічний процес, має задачну структуру, отже, і рух у процесі навчання йде від рішення одного завдання до іншого, просуваючи пізнання, від незнання до знання, від неповного знання до більш повнішого і точнішого. Навчання, будучи двостороннім процесом, не зводиться до механічної «передачі» знань, умінь і навичок, оскільки в ньому тісно взаємодіють викладач і студент. Саме від якості цієї взаємодії залежить і якість навчання. У процесі оволодіння студентами знаннями, вміннями та навичками чинне місце займає їх пізнавальна активність, вміння викладача активно керувати ними. З боку викладача навчальний процес може бути керованим пасивно і активно. Пасивно керованим процесом вважається такий його спосіб організації, де основна увага приділяється формам передачі новій інформації, а процес надбання знань для студентів залишається стихійним. У цьому випадку на перше місце виступає репродуктивний шлях придбання знань. Активно керований процес спрямовується на забезпечення міцних знань студентів, на посилення зворотного зв'язку. Тут передбачається урахування індивідуальних особливостей студентів, моделювання навчального процесу, його прогнозування, чітке планування, активне керування навчанням і розвитком кожного студента. У процесі навчання студент також може проявити пасивну і активну пізнавальну діяльність.

### **3. Ставлення до пізнання як основа формування активності студента**

Активність студентів виступає як показник ставлення до пізнання в конкретній навчальній ситуації, і як якість особистості, що має соціальне значення. Такий показник ставлення до пізнання стоїть в основі формування вказаної якості. Певне ставлення майбутніх вчителів, до різних ситуацій, навчальнопізнавальної діяльності в ході навчання приводить до перетворення такого ставлення в стійку рису характеру. Активність починає реалізовуватися в практиці навчання і стає звичною формою. Активність виражається через

запитання, прагнення мислити, пізнавальну самостійність процесах сприйняття, відтворення, розуміння, творчого застосування. Ознаками сформованості активності особистості виступають: ініціативність, характеристика діяльності, енергійність, інтенсивність, ставлення до ДІЯЛЬНОСТІ, добросовісність, інтерес, самостійність, усвідомлення дій, воля, наполегливість в досягненні мети та творчість. Завдяки таким ознакам можна простежити підвищення активності студентів в процесі навчання. Активність особи у пізнанні позитивно впливає на формування її розумових здібностей. Психологічне відображення навколишньої дійсності та засвоєння нових знань ефективно лише при активній участі суб'єкта пізнання. Усі види активності за їх функціями поділяються на адаптивні та продуктивні. Адаптивні забезпечують пристосування до діяльності. Вони сприяють формуванню численних стереотипів поведінки, звичаїв, навичок, тобто становлять основу для стандартних форм поведінки. При адаптивній активності основною формою навчання виступає навчання "за зразком". Продуктивні функції активності - це основа для виникнення різних психічних новоутворень, які не є необхідними для адаптації. Для них основою стає пізнавальна активність суб'єкта, а мотивом - пізнавальні інтереси, потреби. Результатом такої активності стає "новизна" об'єкту пізнання. Прояв активності в процесі навчання пов'язаний з новими пізнаннями світу. Тому в багатьох педагогічних джерелах відмічається важливість саме пізнавальної активності, яка виникає завдяки продуктивній активності.

#### **4. Суб'єктивний та об'єктивний шляхи організації навчальної діяльності.**

Для пізнавальної діяльності притаманні єдність чутливого сприйняття, теоретичного мислення та практичної діяльності. Вона відбувається на кожному життєвому кроці і соціальних стосунках студентів (продуктивна і суспільно-корисна праця, ціннісно зорієнтована художньо-естетична

діяльність, спілкування), а також шляхом виконання різних предметнопрактичних дій у навчальному процесі (експеримент, конструювання, вирішення дослідницьких завдань тощо). Застосовуючи в процесі навчання прогностичні методи вкрай необхідно пам'ятати про їх як суб'єктивний так і об'єктивний характер. Суб'єктивний шлях організації навчальної діяльності - використання методів переконання, пояснення, інформування. Об'єктивний - створення відповідних умов, які б сприяли розвитку у студентів позитивної мотивації до навчальної діяльності, щоб вони починали діяти. І тоді, якщо сама ця діяльність викличе у студентів інтерес, задоволення, азарт, то можна бути впевненим, поступово виникне потреба в такій діяльності, а, значить, формується стійкий пізнавальний інтерес до неї. Ставлення студентів до навчання зазвичай характеризується активністю. Активність (учіння, засвоєння, зміст і тому подібне) визначає ступінь (інтенсивність, міцність) «зіткнення» студента з предметом його діяльності. У структурі активності виділяються такі компоненти: • готовність виконувати завдання; • свідомість виконання завдань; • систематичність навчання; • прагнення підвищити свій особистий рівень тощо. Активність разом із самостійністю тісно пов'язана з визначенням об'єкту, засобів діяльності, її прагнення вчитися без допомоги дорослих і викладачів. Будучи важливою складовою структури освіти, мотивація навчально-пізнавальної діяльності студентів має декілька значень: як продукт формування особистості, вона водночас виступає як чинник її подальшого розвитку; надаючи загальну стимулюючу дію для протікання розумових процесів, стає джерелом інтелектуальної активності; мобілізує творчі сили на пошук і вирішення навчальних завдань, позитивно впливає на якість знань, їх глибину і дієвість, широту і систематизацію; є найважливішою внутрішньою умовою розвитку прагнення до самоосвіти; має діагностичне значення, тобто служить показником розвитку багатьох важливих якостей особи. Пізнавальна активність і самостійність не відділені одна від одної: більш активні студенти, як правило, є більш самостійними; недостатня особиста активність

студентів ставить їх у залежність від інших, тим самим позбавляє самостійності. Управління активністю студентів традиційно називають активізацією. Активізацію можна визначити як довготривалий, постійно діючий процес спонукання студентів до цілеспрямованого навчання, орієнтований на подолання пасивної і стереотипної діяльності, уникнення спаду і застою в розумовій роботі. Головна мета активізації - формування активності студентів, підвищення якості навчально-виховного процесу. У педагогічній практиці використовуються різні шляхи активізації пізнавальної діяльності: різноманітність форм, методів, засобів навчання, виправданий і свідомий вибір яких, за умов умілого та педагогічно виправданого поєднання, суттєво впливає ефективність навчальної діяльності, стимулює активність і самостійність студентів. Найбільшої активності студентів можливо досягти тоді, коли під час занять створюються ситуації, у яких студенти самі повинні: - відстоювати свою думку; - брати участь у дискусіях і обговореннях; - ставити питання своїм товаришам і педагогам; - рецензувати відповіді товаришів; - оцінювати відповіді і письмові роботи товаришів; - самостійно вибирати посилене завдання; - знаходити декілька варіантів можливого вирішення пізнавальної задачі (проблеми); - застосовувати самоперевірку, аналіз особистих пізнавальних і практичних дій; - вирішувати пізнавальні завдання шляхом комплексного застосування відомих ним способів рішення. Шляхом спеціально підготовлених завдань, які поступово ускладнюються, створюється проблемна ситуація, для виходу з якої студентові не вистачає наявних знань, і він змушений сам активно формувати нові знання за допомогою викладача і за участю інших слухачів, спираючись на особистий або чужий досвід, логіку. Отже, студент отримує нові знання не в готових формулюваннях викладача, а в результаті власної активної пізнавальної діяльності. Ця діяльність студента має бути спрямованою на вирішення відповідних специфічних дидактичних завдань: руйнувати невірні стереотипи, формувати прогресивні переконання, розвивати економічне мислення. Одну з головних завдань навчання полягає у формуванні та

вдосконаленні вмінь і навичок, зокрема вміння застосовувати нові знання. Можна стверджувати, що сучасні технології самостійного навчання мають на увазі, перш за все підвищення активності студентів: істина здобута шляхом власної напруги зусиль, має величезну пізнавальну цінність. Активізація пізнавальної діяльності студентів не можливо уявити без активізації їх уваги. Відсутність або нестача уваги стримує активність, не дозволяє студентові приймати повноцінну участь у колективній роботі під час занять, негативно впливає на сприйняття та розуміння навчального матеріалу, його запам'ятовування, не дозволяє уникнути помилок при виконанні завдань. Активізувати колективну та індивідуальну увагу студентів можливо такими прийомами, як метод евристичної бесіди, різного роду дидактичної опори (наочно-образні, або логічні схеми, плани-конспекти, тощо), виконання самостійних завдань, які передбачають активізацію уваги студентів (наприклад, самостійно закінчити деяке тотожне перетворення, розв'язати рівняння, відтворити тільки що викладене й доведене твердження (або його фрагмент), виконати завдання, аналогічне розглянутому викладачем тощо), порівняння результату своїх дій відповідно до наданого зразка (контроль), прийоми самоконтролю на різних етапах занять із використанням відкидних дощок, рецензування робіт або відповідей студентів чи викладачів, самоперевірка та взаємоперевірка. При виборі тих чи інших методів навчання перш за все слід прагнути продуктивного результату. При цьому, студент має не тільки зрозуміти, запам'ятати й відтворити отримані знання, але й уміти ними оперувати, застосовувати їх в практичній діяльності, розвивати тощо. Адже ступінь продуктивності навчання багато в чому залежить від рівня активності навчально-пізнавальної діяльності студента. Якщо необхідно не тільки зрозуміти і запам'ятати, але і практично оволодіти знаннями, то природно, що пізнавальна діяльність студентів не може зводиться тільки до слухання, сприйняття та фіксації навчального матеріалу. Знов отримані знання студент намагається тут же в думках застосувати, прикладаючи до власної практики і в такий спосіб формувати новий образ професійної



діяльності. Чим активніше протікає цей розумовий і практичний навчально-пізнавальний процес, тим більш продуктивний його результат. У студентів починають формуватися стійкі нові переконання і, за звичай, значно поповнюється багаж професійних знань. Отже, активізація навчально-пізнавальної діяльності в навчальному процесі має дуже важливе значення.

## **5. Ознаки і рівні сформованості пізнавальної активності студентів.**

Пізнавальна активність має зовнішній та внутрішній аспект. Зовнішня сторона виступає як результативність навчально-пізнавальної діяльності в межах зазначеного часу, яка виражається в отриманому результаті. Внутрішня сторона цієї активності складається з потреб, мотивацій діяльності, фізичних та розумових зусиллях і реалізації власних пізнавальних можливостей. Ознаками пізнавальної активності в будь-якій діяльності є готовність до роботи, прагнення до самостійної діяльності, якість роботи, шляхи вибору оптимальних шляхів розв'язання завдань. При розгляді навчального процесу як виду активності ознаками активності майбутніх педагогів є такі елементи:

- питання студентів до викладача та одногрупників;
- схильність до аналізу помилок, критичність;
- використання отриманої бази знань;
- участь в колективній роботі групи (доповнення, виправлення помилок, бажання висловити власну точку зору);
- прагнення дізнатись причину та наслідки явища;
- самостійне опрацювання літератури з теми;
- вибір складності завдання;
- самоконтроль, самооцінка, аналіз власних пізнавальних та практичних дій.

Пізнавальної активності у навчальному процесі вимагає об'єктивна закономірність навчання як активного процесу пізнання. Це постає важливим

фактором необхідності активної діяльності студентів у пізнанні. Суть останнього полягає в тому, що характер та ступінь активності їх у навчанні можуть бути різними. У навчально-виховному процесі, стимулами пізнавальної активності, крім внутрішнього стимулу - пізнавального інтересу, можуть також виступати такі педагогічні прийоми, як заохочення, розкриття необхідності та значення навчального завдання (мотивація), підкреслення розвитку позитивних рис особистості в процесі навчання, своєчасне визнання успіхів, активна позиція викладача, довіра студентів та інші, які вже стають зовнішніми стимулами пізнавальної активності. Вдалий вибір методів та прийомів в конкретній навчальній ситуації є важливим стимулом активізації як пізнавальної діяльності, так і навчально-виховного процесу. Пізнавальна активність студентів є показником якості їх навчально-пізнавальної діяльності, спрямованої на ефективне оволодіння знаннями та способами діяльності.

Враховуючи ці ознаки, науковцями виділялись різні рівні пізнавальної активності студентів. Так, наприклад, О.С. Дубинчук встановила наступні рівні пізнавальної активності:

1. Репродуктивно-повторювальна активність, за допомогою якої досвід однієї людини накопичується завдяки досвіду іншої.
2. Пошуково-виконавча активність, яка передбачає такий ступінь самостійності студентів, який дозволяє їм зрозуміти завдання та відшукати самому засоби його виконання.
3. Творча активність, за якої майбутній педагог самостійно ставить певне завдання та обирає нешаблонні, оригінальні шляхи його розв'язання. Ці рівні не ізольовані один від одного, вони взаємопов'язані, можуть співіснувати та відповідають певним віковим категоріям. У цій системі рівнів пізнавальної активності звертається увага на те, що одним з головних завдань в педагогічній діяльності майбутнього педагога є піднесення активності до рівня самостійності. Вона проявляється в умінні висловити думки незалежно від чужого погляду. Активність не завжди поєднується з самостійністю, але є

необхідною умовою самостійності. Основою для самостійності постає система компетентностей, якою володіє студент, а також використання вже засвоєного приводить до оволодіння новими знаннями, вміннями та навичками.

У навчальному процесі повна самостійність неможлива. Тому головною ознакою самостійності студентів є досягнення поставленої мети без сторонньої допомоги, але з необхідною участю в цьому процесі викладача. Саме він найчастіше виконує такі елементи діяльності, як постановка мети, формулювання завдання та перевірка отриманих результатів.

Варто відмітити, що самостійність в навчанні постає як синтез пізнавальної, практичної та організаційно-технічної самостійності. Основа забезпечення самостійності в навчанні вбачається в характері використання знань. У зв'язку з цим, виділяється пізнавальна та практична самостійність. Сама ж пізнавальна самостійність розвивається в активній навчальній діяльності. М.І. Махмутов відмічає такі ознаки пізнавальної самостійності студентів, як:

- вміння отримувати нові знання та навички, використовуючи різні джерела;
- вміння в своїй подальшій освіті використовувати раніше отримані знання;
- вміння практично застосовувати знання та навички в розв'язуванні будь-якого життєво важливого питання.

Розвиток пізнавальної самостійності студентів в навчальному процесі відбувається завдяки системі прийомів, методів, форм навчання, які адекватні досягнутому рівню навченості. Їх вдалий підбір в методиці навчання приводять до активізації навчального процесу. Вибір методів та прийомів навчання, їх використання вимагають від кожного педагога прояву великої педагогічної майстерності та творчості. Головною метою у цьому виборі повинно виступати спрямованість вибраних методів на розвиток

пізнавальної активності та пізнавальної самостійності. Поєднання цих рис особистості перетворюється в пізнавальну самостійну активність. Здійснюючи аналіз самостійної активності студентів, М.І. Махмутов виділяє чотири рівні:

1. Рівень несамостійної активності (звичайної) — сприйняття студентом пояснень викладача, засвоєння зразка розумової діяльності в умовах проблемної ситуації, виконання їм самостійної роботи, вправ відтворюючого характеру, усне відтворення.

2. Рівень напівсамостійної активності характеризується використанням попередніх знань в новій ситуації та прийняттям участі в пошуку способу розв'язання поставленої проблеми.

3. Рівень самостійної активності - виконання робіт репродуктивно-пошукового типу, коли студент сам працює з текстом підручника, використовує попередні знання в новій ситуації, конструює, розв'язує задачі середнього рівня складності, доводить гіпотези з незначною допомогою викладача.

4. Рівень творчої активності - виконання самостійних робіт, які потребують творчого уявлення, логічного аналізу та відкриття нового способу розв'язання навчальної проблеми, самостійного доведення, самостійні висновки та узагальнення тощо.

Пізнавальна активність є важливою потребою сучасного навчального закладу. Тому педагогічна наука, спираючись на результати досліджень психології, фізіології і важливості положення теорії пізнання, розв'язує основні завдання навчання в руслі кількох концептуальних підходів. Серед них особливо виділяються асоціативно-рефлекторна теорія й теорія поетапного формування розумових дій. Решта з них, зокрема концепція проблемно-діяльнісного навчання, програмованого навчання, особисто-орієнтованого навчання не так розроблені і не акцентують увагу на пізнавальній активності.

Висока керованість процесом навчання досягається за допомогою навчальної програми, яка забезпечує строгу систематизацію навчального матеріалу і послідовність дій студентів. Найповнішим виявом активності студентів у пізнавальній діяльності є їхня ініціатива і самостійність. Причому активність у навчанні має виявлятися не лише на заняттях, а й під час виконання різних видів домашніх робіт та власних проектів. Така особливість активної пізнавальної діяльності свідчить про сформованість умінь організовувати власну діяльність